

HINDIY TILIDAGI JUFT SO'ZLARNING ETIMOLOGIK TAHLILI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7389419>

Tojimurodova Surayyo Rashid qizi

TDSHU Lingvistika mutaxassisligi 1-kurs magistranti

E-mail: tojimurodovasurayyonurjah@gmail (+99899)0986124

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada hindiy tilidagi juft so'zlarning leksik-semantik tahlili doirasida amalga oshirildi. Hindiy tilidagi juft so'zlar etimologik jihatdan tahlil qilinib, tatsama, tatbhava, videshi, deshi hamda gibril so'zlarga ajratib o'rganildi.

Tayanch so'zlar. *Juft so'zlar, etimologik tahlil, tatsama, tatbhava, deshi, videshi, gibril so'zlar.*

ANNOTATION

In this article, the lexical-semantic analysis of pairs of words in the Hindi language was carried out. Pairs of Hindi words were etymologically analyzed and divided into tatsama, tatbhava, videshi, deshi and hybrid words.

Key words: *pairs of words, etymological analysis, tatsama, tatbhava, deshi, videshi, hybrid words.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье был проведен лексико-семантический анализ пар слов в языке хинди. Пары слов хинди были этимологически проанализированы и разделены на татсама, татбхава, видеши, деши и гибридные слова.

Основные слова: *пары слов, этимологический анализ, татсама, татбхава, деши, видеши, гибридные слова.*

Mazkur maqolada hindiy tilidagi juft so'zlar tilshunos olimlarning ilmiy asarlari va qarashlari asosida etimologik jihatdan o'rganiladi. Maqolani yozishda ko'plab ilmiy asarlar o'rganildi. Ko'rib chiqilgan ilmiy asarlar orasida hind va rus tilshunos olimlaridan V.P.Beskrovniy, K.Guru, Z.M.Dimshist, O.G.Ultsiferov, V.I.Goryunov, V.V.Vinogradov, M.I.Zadorojniy hamda E.V.Fedorchik kabi olimlar va 19-asrning oxiri va 20-asrning boshlarida rus sharqshunos maktabi vakillaridan bo'lgan G.S.Lebedov, K.A.Kossavichlar juft so'zlarni o'z ilmiy ishlarida nazariy jihatdan tatqiq etganliri ma'lum bo'ldi.

Tilshunoslik asarlaridan ma'lumki, "juft so'z-mustaqil leksik ma'noli yoki leksik ma'noga ega bo'lmagan ikki qismning teng bog'lanishi asosida tashkil

topib,umumlashtirish,jamlik kabi ma'nolarni ifodalovchi so'z;so'zning juft shakli. juft so'z qismlari o'rtasidagi to'xtam (pauza) qisqa bo'ladi;baxt-saodat,xat-xabar,aka-uka¹ ma'nosini ifodalaydi.Juft so'zlar yangi lug'aviy birliklar hosil bo'lishi (so'z yasalishi)ning ikkinchi usuliga mansub. Juft so'zlarning hosil bo'lishida qismlarning sintagmatik munosabati teng aloqa yordamida amalga oshadi. Bu xususiyat ularni qismlarining sintagmatik munosabati tobe aloqaga xoslangan so'z qo'shilmalari-qo'shma so'zlardan farqlash uchun xizmat qiladi"².

Shunday bo'lishiga qaramay, juft va qo'shma so'zlar bir umumiy lug'aviy - grammatik tizim(so'zlar qo'shilmasi)ning har xil ichki gomogen guruhlari maqomida bo'ladi. Bu kichik axborotda juft so'zlar va ularning tarkibiy qismlariaro amal qiluvchi mantiqiy-mazmuniy munosabatlarning ayrimlari haqida fikr yuritiladi. Juft so'zlarning qismlariaro biz nazarda tutgan mantiqiy-mazmuniy munosabatlardanantashqari,yana bir qator lug'aviy-mazmuniy (leksik-semantik) munosabatlar ham amal qiladi. Ularga quyidagilar kiradi: 1) giponimiya munosabati (qo'l-oyoq,qovun-tarvuz,echki-uloq,olma-o'rik va b.); 2) sinonimiya munosabati (kuch-quvvat,o't-olov,orzu-havas,ishq-muxabbat; qing'ir-qiyshiq,yakka-yagona,aqlli-hushli;asta-sekin va b.); 3) antonimiya munosabati (yosh-qari, o'g'il-qiz,oq-qora,yaxshi-yomon,issiq-sovuq;erta-kech,nari-beri,oldin-ketin; bordi-keldi,yotdi-turdi,kirdi-chiqdi va b); pantonimiya munosabati (oy-kun,tog'-tosh va b)³.

So'z qo'shilishi-aslida grammatik(sintaktik) jarayon. Juft so'zlar ham dastlab ana shu jarayonga mansub bo'ladi. Lekin ularning tarkibiy qismlararo grammatik xususiyatlari bora-bora kuchsizlanib ,so'nadi,oqibatda juft so'zlar so'z yasalishi va lug'aviy sath hodisalariga aylanadi⁴

Juft so'zlarning qismlararo o'ziga xos mantiqiy - mazmuniy munosabatlar mavjud bo'ladi. Bunday munosabatlarga dizyuksiya va konyuksiya munosabatlari kiradi,geteronimiya munosabati ularga hamkorlik qiladi. Juft so'zlarda ma'no va shaklga teng keluvchi sintaktik muqobillar faol ishlatiladi(ota-ona (ota va ona),katta-kichik(katta va kichik\\katta-yu kichik),bordi-keldi (bordi vs keldi\\bordi-yu keldi).

Shuni alohida ta'kidlash joizki, xorijiy tillarni o'rganishda ,ularga doir ilmiy tadqiqod ishlarini amalga oshirishda leksikologiyaning etimologiya bo'limi muhim ahamiyat kasb etadi.

¹ Hojiyev.A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. Davlat ilmiy nashriyoti,2002-40-b

² G'aniyev F.A. Сиффиксальное словообразованте в современном татарском литературном языке. -Казан, 1974. -С.4

³ S. Usmonov. Umumiy tilshunoslik. Darslik.,O'qituvchi nasriyoti., Toshkent -1972

⁴R.Rasulov.,Umumiy tilshunoslik. Darslik., Toshkent-2010

Etimologiya - (yunoncha - haqiqat, soʻzning haqiqiy maʼnosi)⁵ degan maʼnoni anglatadi. Etimologik tahlilning asosiy metodi qiyosiy-tarixiy usul boʻlib, u fonetik qonuniyatlar, morfologik qoidalar, morfologik oʻzgarishlarga tayanib ish koʻradi.⁶

Maʼlumki, hindiy tilida soʻzlar etimologik jihatdan 4 guruhga boʻlinadi.

Tatsama. (Yaʼni "xuddi oʻsha") Sanskrit tilidan bevosita adabiy yoʻl orqali oʻzlashtirilgan va asosan tub oʻz til soʻzlari singari qadimgi imloviy shaklini saqlab qolgan soʻzlar bu guruhga oiddir. Bunday soʻzlar tahlil davomida 85 tani tashkil etdi.

आदान-प्रदान - oldi-berdi, (oʻzaro) almashinuv

अस्त-शस्त्र - qurol-aslaha

अमोद-प्रमोद - hazil-mutoyiba

Tatbhava. (“Yaʼni undan paydo bolgan) Oʻrta hind-oriy tillarining asosiy grammatikasidan oʻzlashtirilgan uch etimologik turlardan biri hisoblanadi⁷. Bu tipdagi soʻzlar uzoq davom etgan tovush oʻzgarishlari natijasida prakrit va apabhramsha bosqichlaridan oʻtib kelgan va mazkur tillar tarkibidagi asosiy qismni tashkil etgan mumtoz hind-oriy tillari sanskritdan kelib chiqqan deb tan olinadi. Bunday soʻzlar tahlil davomida 85 tani tashkil etdi.

अगड़म-बगड़म - 1) algʻov-dalgʻov 2) bemaʼnilik

आना-जाना - kelib-ketish

उधर-उधर - bu yer-u yer, har yoqda

उत्तर-पश्चिम - shimol-gʻarb

ऐसा- वैसे - unday-bunday

ऊँचा- नीचा - baland-past

कच्चे-बच्चे - bola-chaqa (bolakaylar)

कहा-सुना - adi-badi, aytishuv

Deshiy (yaʼni "mahalliy", "yerli"). Bular asosan sanskrit bilan taqqoslanganda, bu til tizimiga yot boʻlib, baʼzilar dravid va munda sarchashmalari, qolganlari esa kelib chiqishi nomaʼlum boʻlgan soʻzlardir. Ilmiy maqolamizda Deshiy soʻzlari uchramadi.

5 Oʻzbekiston Milliy Ensiklopediyasi T-2000 Davlat ilmiy nashriyoti.

6 Oʻzbekiston Milliy Ensiklopediyasi T-2000 Davlat ilmiy nashriyoti.

7 Пизани В. Этимология ,пер. ситал-М, 1956

Videshiy soʻzlari deyilganda esa hindiy tiliga arab, fors, ingliz va boshqa tillardan oʻzlashgan soʻzlar kiradi⁸. Bizning ushbu ilmiy ishimizda ham videshi guruhiga oid soʻzlar uchradi ular orasi koʻpgina arab hamda fors soʻzlari hamda bir nechta ingliz tilidagi soʻzlar uchradi.

Mazkur maqolamizda forscha soʻzlar 17 tani tashkil etdi, jumladan,

अगर-मगर -1) agar-lekin 2) ikkilanish, qat'iyatlilik

अगल-बगल - 1)yon-atrof 2) har ikki tomonda

आब-दानी - 2) oziq-ovqat

Arabcha soʻzlar esa quyidagilarni tashkil etdi, अफ़रा-तफ़री - 1) tepada-pastda

2) g'ala-g'ovur, 3) ko'plik

अमन -अमान - tinchlik-xotirjamlik

आमद-खर्च - kirim-chiqim (sarf-xarajat)

इनाम-इकराम - izzat-ikrom

कायदा-कानून - qonun-qoida

Tahlil jarayonida gibridlar guruhiga oid juft soʻzlar ham uchradi.

कागज़- पव- xat- xujjat P+S

उत्तर-पूख- shimol -sharq S+H

Yuqoridagilardan kelib chiqib umumiy holatda quyidagi xulosalarni ham keltirib oʻtish mumkin.

Hindiy tilidagi juft soʻzlarga xos ilmiy-nazariy asarlar oʻrganilganda, olimlar tomonidan juft soʻzlarga oid turli xil fikr-mulohazalar berilganligi kuzatildi. Hindiy tilidagi juft soʻzlarga xos soʻzlar etimologik jihatdan tahlil etildi va ularning mahsuldor qoliplari misollar talqinida koʻrsatib berildi. Tadqiqot natijasida aniqlangan juft soʻzlarni etimologik guruhlarga boʻlindi . Shu bilan birga gibrid juft soʻzlarning modellari ham ishlab chiqildi va tahlil qilindi.

Hindiy tilidagi juft soʻzlarni etimologik jihatdan tahlil qilishda asosiy manbaa sifatida 2 tomli “Хинди-русский словарь”⁹ lugʻatidan foydalanildi. Ushbu lugʻatda "ख" harfigacha koʻplab juft soʻzlar mavjudligi aniqlandi va kartochkalarga toʻplandi.

⁸ Shomatov O.N. Janubiy Osiyo tillariga kirish. I-qism.-T., ToshDShI nashriyoti,2003. -B.39.

⁹ Хинди-русский словарь. Составители А.С. Бархударов, В.М.Вескровский, Г.А.Зюграф, В.М. Липеровский. Под ред . В.М.Бескровного. Т |||. -М.: Советская Энциклопедия,1972.

Ishimizning yana qolgan qismlarida bundanda ko'plab juft so'zlar tahlil qilinishi ham asosiy maqsadlarimizdan biridir.

Hindiy tilidagi juft so'zlarni etimologik jihatdan tahlil qilish natijasida, *tadbhava* guruhiga oid bo'lgan so'zlar 97 tani tashkil etdi va tahlil davomida peshqadamlikda ekanligini ko'rishimiz mumkin. Ikkinchi o'rinni esa tatsama so'zlari egallagan bo'lib, ularning soni 85 taga yetdi. Mazkur ishimizda uchinchi o'rinda hozirgacha 23 ta videshi juft so'zlar topildi hamda ularni o'z navbatida 3 guruhga ajratishimiz mumkin. Oxirgi, ya'ni, to'rtinchi o'rinni 15 ta gibridlar guruhiga oid juft so'zlar tashkil etdi.

REFERENCES

1. Hojiyev. A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. Davlat ilmiy nashriyoti., Toshkent - 2002.
2. O'zbekiston Milliy entiklopediyasi.-Toshkent: Davlat ilmiy nashriyoti, 2000.
3. Chhote bharaanii. Mukti keed.- Yangi Dehli: Abhivyanjanaa, 1981
4. Фуломов А.Ф. Ўзбек тилида сўз яшаш йўллари хақида А/ С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт институти асарлари. Биринчи китоб, Тошкент, 1949.
5. Хинди-русский словарь. Составители А.С.Бархударов, В.М.Бескровный, Г.А. Зограф, В.М.Липеровский. Под ред. В.М.Бескровного. Т I. -М.: Советская Энциклопедия, 1972.
6. Usmonov S. Umumiy tilshunoslik. –T, 1972.